

UOT 159.9.

Günay Nazim qızı Badalzadə
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

DAUN SİNDROMLU GƏNCLƏRİN (15-18 YAŞ) SOSIAL-ƏMƏK ADAPTASIYASININ ONLARIN ŞƏXSİYYƏT KİMİ İNKİŞAFINDA ROLU

Гуняй Назим кызы Бадальзәде
докторант по программе доктора философии
Института Образования Азербайджанской Республики

РОЛЬ СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ С СИНДРОМОМ ДАУНА (15-18 ЛЕТ) В РАЗВИТИИ ИХ ЛИЧНОСТИ

Günay Nazim Badalzadə
doctoral student in the program of a Ph.D
Azerbaijan Republic Education Institute

THE ROLE OF SOCIAL-VACATIONAL ADAPTATION OF YOUNG PEOPLE WITH DOWN SYNDROME (15-18 YEARS) IN THEIR PERSONALITY DEVELOPMENT

Xülasə. Daun sindromlu şəxslərin sosial əmək təlimi onların şəxsiyyət kimi inkişafına və cəmiyyətə inteqrasiya olunması məqsədilə həyata keçirilir. Əsas məqsəd onların həyat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması və əlilliyin onlara yaratdığı maneələrini aradan qaldırmaqdır. Sosial əmək adaptasiyası, Daun sindromlu şəxslərin optimal zehni, fiziki və sosial funksional səviyyəyə çatmasını təmin etmək məqsədi ilə məqsədə yönəlmiş bir prosedir və onların həyatlarını dəyişdirmək üçün lazım olan vasitələrlə təmin olunur.

Açar sözlər: Daun sindromu, intellektual əlilliyi olan şagirdlər, zəka geriliyi, peşə reabilitasiyası, əmək təhsili, adaptasiya, sosial inteqrasiya

Резюме. Социально-профессиональная адаптация возникла как комплексный подход с комбинацией методов лечения, целью которых является устранение множества препятствий и преодоление инвалидности. Социально-профессиональная адаптация - это целенаправленный процесс, целью которого является предоставление людям с синдромом Дауна оптимального умственного, физического и социального функционального уровня, предоставляя им инструменты, необходимые для изменения их жизни.

Ключевые слова: синдром Дауна, учащиеся с ограниченными интеллектуальными возможностями, умственная отсталость, профессиональная реабилитация, трудовое воспитание, адаптация, социальная интеграция

Summary. Social-vacational adaptation has emerged as a comprehensive approach with a combination of treatment modalities that have the purpose of addressing multiple impediments and overcoming disabilities. Social-vacational adaptation is a goal-oriented process, with the aim of enabling people with Down syndrome to reach an optimum mental, physical and social functional level, thereby providing them with the tools required to change their lives.

Key Words: Down syndrome, students with intellectual disabilities, mental retardation, vocational rehabilitation, labor education, adaptation, social integration

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin icimai və əmək uyğunlaşma problemlərinin darin tarixi kökləri var. Keçmişdəki həkimlər, peda-

qoqlar və filosoflar həmişə zehni maneələr olan şagirdlərə cəmiyyətin tam hüquqlu üzvləri olmağa kömək edəcək həyatı bacarıq və qabiliyyətlərini

yətlər təmin etməyə kömək edən faydalı vərdisləri öyrətməyə böyük diqqət göstərmişlər. Bu işin nazarı əsası rus psixoloqları və defektoloqları L.S. Vqotski, A.R. Luria, S.Y. Rubinsteyn, A.N. Leonteyeva, G. Muldeva, V.V. Voronkova və xarici ekspertlər T.N. Şibutani, I.G. Pestalozzi və s.

"Adaptation" (lat. uyğunlaşma) - XVIII əsrin sonunda fizioloqlar tərəfindən elma gətirilmişdir. Ən ümumi formada adaptasiya sözünün izahı: ətraf mühit parametrləri dəyişirdikən obyektin bütövlüklü qoruyub qalması qabiliyyətidir.

Sosial adaptasiya fərdlərin icimai mühitin şərtlərinə (həmçinin bu prosesin nəticəsi olaraq) aktiv şəkildə uyğunlaşma prosesidir.

Sosial uyğunlaşma ən azı davamlıdır, lakin adətən bir şəxsin fəaliyyətində və onun sosial mühitində başlıca dəyişiklik dövrü (məsələn, uşaqlıq dövründə sosial adaptasiya problemi, ümumilikdə bir uşağın bağçaya, məktəbə qəbulu ilə əlaqədar yaranır) ilə bağlıdır. Sosial adaptasiyanın vacib bir xüsusiyyəti fərd tərəfindən müəyyən bir icimai rolun qəbul edilməsi deməkdir. Sosial adaptasiya fərdlərin sosiallaşmasının əsas mexanizmlərindən biridir. Onun effektivliyi əsasən fərdlərin özlünü və sosial əlaqələrinə kifayət qədər qəbul etdiyindən asılıdır.

Orta təhsil məktəbinin səmərəli əməklə məşqi birləşdirməyi tapşırığı, əsasən ümumi təhsil proqramlarına təbii qəbul olan Daun sindromlu şagird üçün, təhsil müəssisəsi üçün vacibdir. Lakin ümumi tapşırıqlar ilə yanaşı, uyğunlaşdırılan əsas ümumi təhsil proqramlarını həyata keçirən bir təhsil təşkilatı Daun sindromlu şagirdlərin əqli inkişaf xüsusiyyətlərinə görə özlünü xüsusi vəzifələrinə malikdir.

Psixi və fəaliyyət xüsusiyyətləri xüsusi təlim işinin təşkili, eləcə də xüsusi pedaqoji metodlardan istifadəni tələb edir. Əmək təhsilinin bütün prosesi Daun sindromlu şagirdlərin psixi inkişafının çatışmazlıqlarının aradan qaldırılmasına yönəlməli bərpə işləri ilə sıx bağlıdır.

Beynin zəifliyi və yüksək sinir fəaliyyəti ilə əlaqəli xüsusiyyətləri psixi inkişafı və zəka geriliyi olan şagirdin şəxsiyyətinin formalaşmasını tamamilə müəyyən etmir. T.A. Vlasovanın fikrinə, "əksər növ qüsurların əsas patoloji prosesinin məqsədsizliyə hələ anormal inkişaf şiddətini ödə çıxarmır və uşağın taleyinə ölməyən təsiri olmur ... anormal inkişafın köklərində et-

rafda həqiqət və icimai əlaqə biliklərinin bir və ya bir növü pozulur ... "Zehni geriliyi olan (intellektual əzil) olan talablarla xas olan qüsurlar tədris və tərbiyə prosesində effektiv tədris və düzəliş üsullarından istifadə edildikdə böyük ölçüdə kompensasiya olunur.

Daun sindromlu şagirdin işi hazırlığının əsas ideyalarını, məqsədlərini, prinsiplərini aşkar etməzdən qabaq, bu kimi əsas anlayışları müəyyənləşdirmək lazımdır: əmək, əməyə hazırlıq, əmək təhsili, əməyə hazırlıq, əməyin formalaşması, peşə istiqamətləndirilməsi. Daun sindromlu şagirdlərə təbii edilən xüsusiyyətləri müəyyən etmək lazımdır.

Geniş mənada əmək "təbiətin obyektlərinə ehtiyaclarını ödəmək və ya iş alətləri vasitəsilə maddi və mənəvi dəyərlər yaratmaq üçün dəyişdirmək və uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə müvafiq insan fəaliyyətidir"

Bu tərif Daun sindromlu şəxslər üçün işin xüsusiyyətlərini obyektiv əks etdirir. Əlil və ya məhdudd işlərlə məşğul olan insanlar, yalnız istehsal işi ilə deyil, həm də qeyri-məhsuldar işlərlə: idman, ev, özünə qulluq işi və peşə müalicəsi, yəni ehtiyaclarını təmin etmək üçün hər fəaliyyətlə məşğul ola bilərlər. İş konsepsiyasını yuxarıda göstərilən şərhinə əsasən, zəka geriliyi olan (intellektual əlillik) tələbə işlərlə məşğul "şagirdin müsbət münasibətini məqsədyönlü formalaşması prosesi, həyatın asanlığı kimi işləmək istəyi və istəkliliyi, bir insanın ən yüksək dəyəri və həyat tərzini, özlünü inkişaf mənbəyi kimi təyin oluna bilər.

Əmək təhsili cəmiyyətdə inteqrasiyanın zəruri elementidir. "İnteqrasiya" - bərpə, yeniləşdirmə, qoşulma, təklif, əvvəllər qadağa olunmuş, pozulmuş hadisələrin yenilənməsi, bütövlükdə hissələr, işləmək arzusu, digər insanlarla birgə işə qatılmaq zərurətini bilmək işləmək istəyini ifadə edir.

Karyera rəhbərliyi işə hazırlıq kontekstində mühüm bir konseptdir. Karyera rəhbərliyi altında başa düşülür:

1. "Hər bir insanın xüsusiyyətlərinə və cəmiyyətin ehtiyaclarına cavab verən peşakar öz müqəddəratını təyin etməyə yönəlməli elmi əsaslı, sosial-iqtisadi, psixoloji və pedaqoji, tibbi və fizioloji tədbirlər kompleksini"

2. "Professional öz müqəddəratını təyin etmə şəxsin özüne hörmət təcrübəsini xüsusi bir

peşə üzrə mütəxəssis kimi göstərir və şəxsiyyət-öyrənmənin məzmununu təmsil edir və peşə rəhbərliyi prosesində şəxsiyyətin formalaşmasının ən vacib obyektidir".

Intrapersonal sosial və peşə ehtiyaclarını birləşdirən bu uzun proses bütün həyat tarzında davam edir və bunun üçün birdəfəlik peşə seçimi və peşə təhsili ilə sona çatır.

Sınıfda, təhsil təşkilatının müəllimi, uyğunlaşdırılmış əsas ümumi təhsil proqramlarını həyata keçirmək, tələbələrdə məntiqi təfəkkürün az inkişafı ilə bağlı səbəb-təsir münasibətlərini və əlaqələrini qurma bacarığı kimi böyük çətinliklərlə qarşılaşır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, iş tapşırığının yerinə yetirilməsi prosesində təlimin düzgün təşkil edilməsi ilə bu çətinliklər aradan qaldırılma bilər və lazımı əlaqələri və əlaqələri qurma qabiliyyəti yarana bilər.

Təhsil təşkilatında islah işləri, uyğunlaşdırılmış əsas ümumi təhsil proqramlarını həyata keçirmək, bütün pedaqoji proseslərə nüfuz edir və onun ayrılmaz tərkib hissəsidir. İlk növbədə, düzəliş işi hazırlıq funksiyasını yerinə yetirir, zəruri edir intellektual dayanıqlılıq (intellektual əlillik) olan şagirdlərin bilikli mənimləmə və məqsədyönlü fəaliyyətə hazır olmasının şərtləri; sonra işə düzgün münasibətin inkişafı və fərdi hərəkətlər və məqsədlərə uyğun olaraq həyata keçirilməsi zərurəti ilə sosial motivlərin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Daun sindromu olan tələbələrin ümumi bacarıqlarını xüsusi texnika ilə genişləndirmək, uyğunlaşdırılmış əsas ümumi təhsil proqramlarını həyata keçirən təhsil müəssisələrində sinif otağında fəaliyyət göstərmək üçün onların bilik mənafezləri və müstəqil iş bacarıqlarını inkişaf etdirmək lazımdır. Bu o deməkdir ki sınıfda işləyən müəllim yalnız tələbələrlə əmək qabiliyyətlərini inkişaf etdirməklə məhdudlaşmır və məhdudlaşdırılmamalıdır.

İşin bilik komponentlərini inkişaf etdirmək vacibdir: plana uyğun hərəkət etmək qabiliyyəti, hərəkətlərini dəqiq və düzgün şəkildə idarə etmək və düzəltmək, daha əvvəl əldə edilmiş məlumatları, bacarıqları və qabiliyyətlərini müvafiq qaydada tətbiq etmək. Dəyərli şəxsiyyət xüsusiyyətlərini yaratmaq lazımdır: kollektivizm, müstəqillik, intizam, əzm, təşəbbüs və cəmiyyətə aid digər vacib keyfiyyətlərdir.

Məqalənin aktuallığı. Hal-hazırda cəmiyyətimizi narahat edən problemlərdən biri xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şəxslərin məktəbdən sonrakı iş fəaliyyətidir. Bu mövzu valideynləri, bu sahə üzrə çalışan mütəxəssisləri daha çox maraqlandırır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Daun sindromlu şagirdlər üçün əmək prosesinə uyğunlaşma istiqamətli araşdırılmışdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu məqalədə korreksiya pedaqogikası və psixologiyası üzrə çalışan mütəxəssislər, tələbələr, magistrantlar və valideynlər istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Выготский Л.С. Умственно отсталый ребенок. М., 1956.
2. Коррекционно – развивающая направленность обучения и воспитания умственно отсталых детей. Сборник научных трудов. М.: МГПИ имени В.И. Ленина, 1983.
3. Маллер А.Р., Цикото Г.В. Обучение, воспитание и трудовая подготовка детей с глубокими нарушениями интеллекта. М.: Педагогика, 1988.
4. Социально-трудовая реабилитация детей и подростков с ограниченными возможностями жизнедеятельности: Учебное пособие/ (Акатов Л.И.)

E-mail: gunay.badalzade@mail.ru

Rəyçi: ped.ü.fəls.dok., dos. N.T. Hüseynova

Redaksiyaya daxil olub: 02.11.2018